

AZ ELPUSZTULT SZENTEGYHÁZAK

A középkorban a csanádi egyházmegyében 25, az esztergomiban 18, Kalocsán⁷³ 16, Erdélyben 6 monostor volt.⁷⁴ A Maros mentén csak Szőregtől Bulcsig 17 monostort tartunk számon.⁷⁵ Ezeket részben a tatárok, részben a törökök pusztították el. Szomorú romok és értékes iratok őrzik e monostorok és templomok emlékeit, amelyek még e maradványokban is impozáns képet nyújtanak a középkori áhítatról. Egy-egy monostorrom nemcsak a saját történelmét, hanem nálánál régebbi építmények emlékét is őrzi. A bulcsi monostor pl. amely egy római castrumra épült egy évezred történelmét zárja magába. A Zsombolyától nyugatra lévő Galád monostort várrá építették át s így egy világi épület őrzi a szent falak emlékét. Az egykori monostorok és szentegyházak romjai itt jobban pusztultak, mint bárhol, mert az új telepések szívesen építkeztek belőlük. S bár őket különösebb szálak nem fűzték e romokhoz a kövekkel együtt öntudatlanul is beleépítették házaikba e vidék egykori híveinek áhítatát. De soknak közülük megmaradt a rendeltetési és eszmei kontinuitása is, azaz romjaikból újra templom vagy kolostor épült.

Az 1868-as városi újjáépítéssel kapcsolatos ásatáskor Csanádon megtalálták Szent Gellért bizánci templomának alapjait.⁷⁶ Glogovácon a mai plébánia templom mögött a múlt században még látható volt a biszeri apátság román stílusú templomának a romja, melyet annak idején Bonnaz Sándor püspök korláttal vett körül.⁷⁷ Maroseperjes bencés monostor romjai ma is láthatók. Az 1552-ben a töröktől felégetett bulcsi monostor romjait 1871-ben hordták szét. A múlt században végzett ásatáskor az orosz-lamosi bencés (eredetileg bazilita) monostor alapfalaira akadtak. Juhász Kálmán szerint az egresi görög keleti templom az egresi cisztercita apátság egykori területén és köveiből épült. A rahoncai cisztercita kolostor

73 Helyesebben: bács-kalocsaiban (GTP)

74 Székely László ezen állítása módosításra szorul, ti. F. Romhányi katalógusa (F. ROMHÁNYI 2000) – ami viszonylag jól tükrözi a kutatás jelenlegi állását – szerint a középkori csanádi egyházmegyében összesen 42–45 rendház volt. Az esztergomi főegyházmegyében 56–58, a szebeni prépostsággal és a brassói dékánssággal együtt 69–71, a bács-kalocsaiban főegyházmegyében 36–39, míg az erdélyi egyházmegyében 55–56 kolostor volt. A szűken értelmezett monostorokból, azaz monasztikus rendházból 31 volt a csanádi egyházmegyében, az esztergomiban 35 (a szebeni prépostsággal és a brassói dékánssággal együtt 40), a bács-kalocsaiban 25–28, míg az erdélyiben 20–21. Bár Székely László szóhasználatából kiindulva nem lehet a monostor szó szűkebb értelemben vett használatára következtetni. (GTP)

75 Ez a szám az előbbi adattár szerint valamivel több, 18–20 volt. (GTP)

76 A szerző itt valószínűleg a Keresztelő Szent János bazilita monostora gondolt. (GTP)

77 Itt téved Székely László. Glogovácon (Óthalom, Vladimirescu) a kutatás mai állása szerint az orodi prépostság romjai állnak. Biszere vagy Bizere helyét Szépfalu (Schöndorf) mellett, a falutól ÉK-re a Maros holtága által alkotott szigeten mondják, ahol még látható volt a téglából épült monostor csekély maradványa. Katlex, GYÖRFFY 1963. Erre lásd még: MOLNÁR 1873. (GTP)

helyén ma a bezdini (Munár) szerb kolostor áll.⁷⁸ Az ittebei bencés monostor romjai máig láthatók. A Csanád-nemzetség Kanizsa-monostora a ma is „Monostor” nevű dűlőn lehetett. Kemece cisztercita-monostor templomának tornyát Heinrich Mátyás ásatta ki.⁷⁹ Juhász Kálmán a romokat még két méteresnek mondja. Izsó és Hódos monostoroknak, melyeket a tatárjáráskor romboltak le, nyomuk sincs már. Sárvár-monostor templomának romjait Szentkláray Jenő ásatta ki.

Az elpusztult templomok emlékei tárgyiak és szellemiek (hagyományok) lehetnek. Az emléktárgyak közül a következőkről tudunk:

Mikor 1871-ben a bulcsi apátság régi templomát lebontották, szentélyében megtalálták az egykori kolostor harangját, melyet 1468-ban Domokos bulcsi apát Szent Mihály tiszteletére öntetett. A nevezetes harangot Bonnaz Sándor csanádi püspök a temesvári szemináriumnak, majd 1873-ban a budapesti múzeumnak ajándékozta.

Ismeretes az 1899. évi nagyszentmiklósi lelet is, amelynek egyes darabjai az ősi keresztény áhítatról tanúskodnak:

- a 3. és 4. számú aranykorsón sűrűn láthatjuk a kereszt motívumát (a keresztetek egész mezőket töltenek meg);
- a 8. számú tojásdad alakú csésze fogantyújának hosszában öt kereszttel ékesített felirat a vízszentelés bizánci szövegét őrizte meg: „Vízrel vezess Uram az örökéletre!”;
- a 9.(szóköz)és 10. számú két lapos és kerek tálca középső mezőjén egyenlőszárú kereszt van. A középső kör keretébe Krisztus monogrammal kezdődő görög feliratot olvashatunk. A keresztnek a P. betűvel való egyesítése a Krisztus monogram legkésőbbi formája;
- a 21. számú kerek csészén a görög felirat kereszttel kezdődik. Ezt a szokást a nyugati és keleti világ az egész középkoron át követte.

Az 1868-as csanádi ásatásakor előkerült Szent Gellért bizánci kereszties kőkoporsója, melyben utódja, Mór apát temette el a vértanú szentet 1053-ban.⁸⁰ Ebben pihent Szent Gellért az 1241-es tatárjárásig. A kőkoporsót ma a csanádi templom-

78 F. ROMHÁNYI 2000. 55. szerint: Talán bencés apátság. A Szt. Mihály tiszteletére szentelt monostor egyházát említik 1232-ben és 1233-ban. A beregi egyezményben 4000 kőst kapott. 1239 körül hiteleshelyi tevékenységet végzett, ennek kapcsán említik Ádám perjelt és a konventet. A tatárjáráskor pusztulhatott el, a pápai tizedjegyzékben már csak plébániaként szerepel. GYÖRFFY 1963. 845, 868., KARÁCSONYI 1892., KARÁCSONYI 1905. 83–84., 87–88., RUSU 2000 217. A 19–20. század fordulóján két nagy történész, Borovszky Samu és Karácsonyi János is ciszterrendűnek nyilvánította a rahoncai monostort. (KARÁCSONYI 1905. 87–88., BOROVSKY 1897. 518.) Ám ezt a feltevést cáfolja az a körülmény, hogy a monostor védőszentje nem Szűz Mária, amint azt a ciszter regula megszabta, hanem Szent Mihály volt, továbbá hogy a ciszterek monostoraikat egymástól távol építették, márpedig Rahonca túl közel feküdt Egreshez. E nyomos érvek alapján Hervay és Lotz sem veszi Rahoncát cisztercinek. LOTZ 1991. 34, 41. (GTP)

79 A kutatás mai állása szerint a monostor ismeretlen (talán bencés) rendű. Ld. F. ROMHÁNYI 2000. 35., DÁVID 1974. 55., JUHÁSZ 1927. 195–198., SÁCARÁ 1974., MAROSI 1996. 137. Dávid Katalin szerint az 1920-as évek végén ott feltárást végző Heinrich gátbiztos keresztneve Miklós volt. DÁVID 1974. 55. (GTP)

80 Székely László itt átvette Karácsonyi János azon tévedését, miszerint Mór lett volna a csanádi Mária-monostornak Szent Gellért által kinevezett első apátja, holott e tévedést Juhász Kálmán már 1930-ban tisztázta. KARÁCSONYI 1925. 117., JUHÁSZ 1930a 87. (21. sz. jegyzet). Valójában Fülöp volt ekkor a csanádi bencés apát. SRH II. 503., BOROVSKY 1897. 74., JUHÁSZ 1930a 85; LOTZ 1991. 32. (GTP)

ban őrzik. Ugyancsak az ősi templom emlékét őrzi egy szenteltvíztartó és egy kőkereszt. A sárvári monostorból a nagy templomkulcs és egy feszületrész maradt meg, amelyet gróf Serényi [János] bükkfalvi (Bukovati) lakos a temesvári múzeumnak adományozott. Ezek az emlékek jelképekké váltak: egyik az ősi áhítat, másik az egyházi szervezet és hatalom jelképe. A rohonci monostornak, mint hiteles helynek (*locus credibilis*) a pecsétje is megmaradt a következő felirattal: „Sig...Hon...azaz:Sigillum conventus de Rohonca”; mezejében egy szárnyas angyal van. Pordánymonostor Porgány (a középkori nevén Pordány [GTP]) falu helyén a Csanád-nemzetiség monostora volt. A kunok 1280-as dúlásakor mehetett tönkre. Emléke Juhász Kálmán szerint a Francesco Grisellini térképen (1776) szereplő keresztúri torony lehet. Temesvárról Benedek csanádi püspök idejében épült Szent György és Szent Egyed templomáról tudunk. Ez utóbbiról feljegyezték, hogy plébánosa Johannes volt és hogy 1402. július 1-én a Szentszék megbízta az aradi prépostot, hogy Temesvári Miklós egri kanonoknak adja át a temesvári Szent Egyed plébániát. Emlékirataiban Szerémi György (1490-1548) Temesvári Gergely Jakabot, mint a temesvári Szent Egyed egyház plébánosát említi, akiből aradi kanonok lett.⁸¹

Egyes romokhoz és emlékekhez a hívek mondákat, regéket fűztek, de Bánságban kevés szájhagyomány maradt meg, mert a hagyomány hordozóit az ellenség elpusztította vagy szétszélesztette. Ezért erre is áll Kiss Bálintnak a mondása, hogy „Kedves a setétben a csekély világosság is!” Ide jegyezzük hát mi is azt a csekély hagyományt, melyet a történelem feljegyzett az ősi szentegyházakról.

A csanádi egyház alapítása legendás múltba gyökerezik. Csanád vezér a pogány⁸² Ajtonnyal vívott ütközetben először meghátrált, álmában azonban egy oroszlán a csata folytatására bátorította. Az érdekes álom hatására Csanád elhatározta a harc folytatását s egyben fogadalmat tett arra, hogy győzelem estén Szent György tiszteletére Ajtony fővárosában egy templomot épít.⁸³ Vitézei „Kyrie eleison” kiáltással megrohanják Ajtony csapatát s győzelmet aratnak felette. Az elesetteket a csanádi Szent János monostor mellett temetik el. Utána Csanád a Szentiván-egyház görögkeleti apátját a csodás álom színhelyére viszi s meghagyja neki, hogy ott Szent György tiszteletére egy templomot és kolostort építsen,

81 *Epistola de perditione Regni Hungarorum* (kiadta Wenzel Gusztáv *Monum. Hung. Hist. Scriptores I.* Pest, 1857.); *Magyarország romlásáról* (Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László, a bevezetést és jegyzeteket írta Székely György. M. Helikon: Budapest, 1961.) (GTP)

82 A nagyobb Gellért-legendá tudósítása szerint Ajtony 1002-ben megkeresztelkedett, így kereszténynek tekinthető, jóllehet a Legenda szerint továbbra is pogány életvitelt folytatott. SRH II. 489., DÁVID 1974. 12–13., Lotz 1991. 30. (GTP)

83 Nem Ajtony székhelyén, hanem a Szent Györgyhöz intézett imádsága helyén, ahol a földön térddepelt. SRH II. 491. *Votumque vovit, ut si adversarii victor existeret, in loco orationis, quo genua flexerat in terra, in honore eius monasterium edificaret.* (GTP)

melyet a csodás álom emlékére Oroszlánosnak nevezzen.⁸⁴ (E monostor a mai Oroszlámos és Óbéba között Majdán falu helyén állt.)⁸⁵ A templom felszentelését 1030-ban nagy ünnepélyességgel végezték, a Csanádról a görögkeleti szerzeteseket ide telepítették, helyükbe pedig Csanádra bencések kerültek. E monostor sokáig a Csanád-nemzetség temetkezési helye volt. Később az elpusztult kolostor helyén a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére egy új templom épült.

Marosvárról Galádmezejére húzódott G(a)lad-nemzetség egyik utódja Nagy-kikinda és Basahíd között építette a bencések galádi monostorát. A néphagyomány szerint az elpusztult kolostor helyén a kikindai-basaúton a múlt században egy csárda épült, amelyet később laktanyának használtak.

A múlt század végén a Maros bal partján S(z)árafalvától egy mérföldre lévő egykori uradalmi erdőben egy pinceomladékot találtak, amely a hagyomány szerint monostor volt. Juhász Kálmán szerint valószínű, hogy a Csanád és Egres között fekvő Kemecse-monostorról van szó, amelyet II. Endre idejében (1205-35) francia mesterek építettek, de a kunok rövidesen felégették. A monda az itt talált csontokat a kunokkal vívott csata maradványának tartja.

A csanádi egyházmegyében a királyok temetkezésével kapcsolatban több népmonda fűződik az egykori monostorok romjaihoz. Egyike ezeknek a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére III. Béla által alapított egresi monostorról szól. (A ma is fennálló Egresről első adatunk 1179-ből való). Ehhez a monostorhoz a királyok is szívesen ellátogattak II. Endre (1205-35) és második felesége Jolánta is gyakran tartózkodott itt. Kivánságuk szerint mindketten itt temetkeztek. A királyt 1235. szeptember 21-én temették, de szívét óhaja szerint bebalzsamozva Nagyváradon Szent László sírja mellé helyezték. Rómer Floris feljegyzése szerint az egresi népmonda úgy tartja, hogy a királyt hármassal koporsóba (arany, ezüst, réz) temették el Egresen.

Az aradi prépostságot 1135-ben II. Vak Béla (1131-1141) alapította és a nyugvó helyének szánta. A néphagyomány szerint Béla király az Arad megyei mikelakai erdőben kövekkel kirakott sírban nyugszik.

A nevezetes bulcsi Szent Mihály harangról azt regélik, hogy amikor Mátyás király a solymosi erdőben vadászgatott, ennek a hangjára abbahagyta a vadászatot, s ebédelni ment. Mivel e harangnak öblös hangja volt a nép „bulcsi bikának” nevezte.

84 Több szempontból is pontosításra szorul a szerző e mondata Szent Gellért püspök nagyobbik legendája alapján. Ugyanis a marosvári görög szerzetesek monostorának patrónusát mindig Keresztelő Szent Jánosnak mondja a Legenda és sohasem használja Szent János nevének szláv változatát, az Ivánt. Az oroszlánosi Szent György monostort pedig nem a görög szerzetesek, hanem Csanád ispán építette, mint ahogy magát a helyet is ő nevezte el Oroszlánosnak, az álmában megjelent oroszlán emlékére. SRH II. 492: *Post hec veniens Chanadinus ad locum, ubi leonem in sompnis viderat, in honore beati Georgii martiris monasterium edificavit introducens illuc memoratos Grecos monachos de monasterio beati Iohannis Baptiste una cum abbate.* (GTP)

85 DÁVID 1974. 18.

A mai Varadia-tól északkeletre egy dombon a XIX. század elején meg egy kápolna állt, amely régen monostor volt. 1776-ban az itteni főesperes a következő néphagyományt mesélte róla: A keresztény római gyarmatosok imádságaikat e domb egyik barlangjában végezték. Miután mind áttértek a keresztény vallásra, e helyen egy monostort alapítottak, s nagy kiterjedésű birtokokkal látták el, de Soliman-Amarat-Osman kirabolta, lerombolta. Ezután kétszáz évig, Bánság felszabadításáig romokban hevert. 1754-ben aztán újjáépítették és 1773-ban Nagybaldogasszony tiszteletére felszentelték. 1800-ban még egy szerzetes gondozta. A kápolnát 1836-39-ben újból renoválták. Később a Baich család tulajdonába került, akik sírboltnak használták. Ez a monostor egyébként az ősi Érsomlyó monostora lehetett, ikertestvére a Mezősomlyóinak (Kisszemlak mellett), mely ma „szegény monostor” néven ismeretes.